

CENTER FOR HOLOCAUST
& GENOCIDE RESEARCH
SOUTHEAST EUROPE

20

DOCUMENTA

CENTAR ZA SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

KULTURNO
INFORMATIVNI
CENTAR

Održana akademska konferencija

Institucionalno sjećanje na ustaške logore u Drugom svjetskom ratu
u Republici Hrvatskoj: izazovi i prilike u 21. stoljeću

28.10.2024, Kulturno informativni centar, Preradovićeva 5, Zagreb

Program

- 09:00 – 09:30** Pozdravni govori: *Documenta* – Centar za suočavanje s prošlošću (Vesna Teršelič), Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe (Lovro Kralj) i Kulturno informativni centar (Hrvoje Hribar)
- 09:30 – 10:30** Uvodni govor i rasprava: **Ljiljana Radonić**, Institut für Kulturwissenschaften, Österreichische Akademie der Wissenschaften / Austrijska akademija znanosti
- „Transformacija memorijalnih muzeja u 21. stoljeću: Jasenovac u kontekstu globalizacije kulture sjećanja“**
- Moderator: Lovro Kralj, ravnatelj, Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe, Sveučilište u Rijeci
- 10:30 – 11:00** Pauza
- 11:00 – 11:15** Projekcija filma „Artefakt Slana“, autor: Ivica Đorđević, produkcija: VIDA TV
- 11:30 – 13:30** Okrugli stol **„Uloga Spomen područja Jasenovac u 21. stoljeću: povijest, politika sjećanja, revizionizam i vizije budućnosti“**
- Moderatorica: Vesna Teršelič, voditeljica, *Documenta* - Centar za suočavanje s prošlošću
- Pozvane sudionice i sudionici:
- Tena Banjeglav**, istraživačica, *Documenta*
- Nebojša Blanuša**, redoviti profesor, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
- Emil Kjerte**, doktorand, Sveučilište Clark u Massachusettsu; istraživač, Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe, Sveučilište u Rijeci
- Ognjen Kraus**, predsjednik Koordinacije Židovskih općina Republike Hrvatske
- Hrvoje Klasić**, izvanredni profesor, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
- Nataša Mataušić**, povjesničarka i kustosica
- Vjeran Pavlaković**, redoviti profesor, Odsjek za kulturalne studije, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci; istraživač, Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe, Sveučilište u Rijeci
- Milan Radanović**, istraživač, Arhiv Srba u Hrvatskoj

Izveštaj s konferencije „Institucionalno sjećanje na ustaške logore u Drugom svjetskom ratu u Republici Hrvatskoj: izazovi i prilike u 21. stoljeću“

Suočeni s izazovima revizije prošlosti, kreiranja politiziranih narativa o kolektivnom sjećanju, ali i novih pristupa i metoda u institucionalizaciji sjećanja, željeli smo okupiti vodeće stručnjake u području istraživanja povijesti i sjećanja na zločine ustaškog režima i pružiti im platformu za raspravu o izazovima u komemoriranju različitih mjesta stradanja na području Republike Hrvatske, te prilikama da Hrvatska postane regionalni primjer historiografske i memorijalne prakse 21. stoljeća. Zahvalni smo svima koji su se odazvali, u nadi da će se sljedećom prilikom pridružiti i neki koji 28. listopada 2024. nisu mogli biti s nama.

Raspravu su organizirali Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci, *Documenta* - Centar za suočavanje sa prošlošću i Kulturno informativni centar - KIC. Prikazan je i kratki film „Artefakt Slana“, autora Ivice Đorđevića, u produkciji VIDA TV.

U nastavku prenosimo glavne naglaske:

Vesna Teršelič, voditeljica *Documente* počela je riječima: „Vrlo nam je važno otvoriti raspravu o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti institucionalnog sjećanja na ustaške logore, posebno u trenutku kad očekujemo vijesti iz JUSP-a Jasenovac, nakon zaključivanja natječaja za ravnatelja. Zabrinjava nas situacija u najznačajnijem spomen području u Hrvatskoj. Kriza koja je u javnosti postala vidljiva u svibnju ove godine, nakon ostavke ravnatelja Ive Pejakovića, još uvijek traje. Vidimo izazov i u neobilježenim mjestima na otoku Pagu u Slani i u Metajni. Vidimo izazov u Glini gdje još uvijek na mjestu nekadašnje pravoslavne crkve Presvete Bogorodice, na mjestu gdje su ubijene stotine srpskih dječaka i muškaraca, ne stoji ime Spomen dom, već Hrvatski dom. Puno je izazova ali je puno i prilika. Vlada RH i najviši predstavnici RH u prošlosti su pokazali da mogu više i bolje, primjerice u času kad su u siječnju 2020. otvorili mogućnost terenske nastave za osnovne i srednje škole u Spomen području Jasenovac, uz podršku Ministarstva znanosti i obrazovanja. Ili pak kad su podržali pripremu izložbe u organizaciji Hrvatskog povijesnog muzeja posvećene stradalima iz Hrvatske u logoru Auschwitz pod naslovom „Ako tebe zaboravim...“, autorica Nataše Mataušić i Rajke Bućin.“

Lovro Kralj, ravnatelj Centra za istraživanje Holokausta i genocida je istakao: „Početkom ove godine osnovan je Centar za istraživanje Holokausta i genocida na jugoistoku Europe pri Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Jako sam ponosan na sedam mladih koji radi u tom centru, s misijom i vizijom kreiranja infrastrukture za istraživanje i edukaciju o ovim teškim, vrlo često traumatičnim temama. Zašto smo ovdje danas? Zbog poprilično turbulentnog razdoblja iza nas. Jučer je naime trebala završiti radionica o istraživanju Jasenovca u organizaciji JUSP-a Jasenovac, koja je svega nekoliko dana prije njenog održavanja bez ikakvog obrazloženja otkazana. Svi mi koji smo pratili taj događaj smatrali smo da je to novo poglavlje u razvoju institucije i prilika za spajanje istraživača izvan Republike Hrvatske s onima koji djeluju lokalno, u raspravi o važnim temama: kako se sjećati logora Jasenovac, koja je njegova uloga ne samo u hrvatskom društvu već i na području šire regije, a i koja je njegova uloga o

interpretaciji Holokausta kao takvog, budući da se radi o najvećem koncentracijskom logoru, odnosno logoru smrti van njemačke ingerencije, van ovlasti SS-a. Stoga je ta tema važna ne samo za nas jer se nalazimo na području gdje su stradali ljudi, već je izuzetno važna za šire istraživanje masovnog političkog nasilja. Budući da je radionica otkazana, ovaj događaj dobiva na većoj važnosti. Pokušavamo okupiti ljude više u dijalogu nego u konferencijskom formatu, gdje možemo otvoreno razgovarati o izazovima i prilikama koje stoje ispred nas. Razgovor o izazovima uključuje puno samorefleksije o tome što smo u posljednjim desetljećima napravili dobro i što treba popraviti. Koje su bile neke greške i propusti koji postoje? To se ne odnosi samo na institucije, odnosi se i na akademiju i sektor civilnog društva. To se odnosi na jako puno različitih dionika u društvu. Kad god govorimo o usponu ekstremizma, o porastu revizionizma, ne govorimo nikada o uspjehu jedne skupine nego o porazima one strane koja to nije uspjela prevenirati. Ovaj događaj je naš mali prilog otvorenom razgovoru o tome gdje trebamo biti u narednih nekoliko desetljeća.“

Hrvoje Hribar, ravnatelj KIC-a prizvao je sjećanje na filmove: „Vrlo sam vam zahvalan što ste ovdje i što ste doveli ovu temu u ovo surogat kino. Žao mi je što s nama nije naš prijatelj Ivo Pejaković. Alain Resnais je jedanaest godina nakon rata, gotovo izazvao senzaciju, snimivši kratki film *Nuit et brouillard* koji sažima činjenice koji su svi tada znali, ali se nikad nitko do tada, punih jedanaest godina, nije usudio snimiti film od pola sata. Trebamo se suočiti s onim što jest i sa nekim temeljnim istinama. Naime, postoje stvari koje su toliko strašne da nekim lukavstvom uma i nagovorom srca, jednostavno s njih skrećemo pogled. Koncentracijski logori su takav jedan moment u našoj kolektivnoj svijesti koji stvara zonu nelagode, zonu mraka, *Cameru obscuru*, u koju se gnijezde mitovi. Znamo sve o mitu i protumitu Jasenovca. Između te dvije krajnosti imamo našu aktualnu politiku koja titoistički okoliša, tražeći neki srednji put. Tražeći taj srednji put grdo luta, a nas čini silno nespokojnim. Kada smo otvarali izložbu „Put bez povratka – od logora Slana do logora Jasenovac“, autora Ive Pejakovića, bili smo pod dojmom nama teško objašnjivih događaja u hrvatskoj političkoj vlasti i pitali se koliko dugo ćemo uopće moći govoriti o ovim temama. Koliko će trebati da osnovne činjenice zadrže svoj temeljni dignitet? Koliki je doseg naših okupljanja i naše neprekidne razmjene i našeg neprekidnog ponavljanja, u ovom trenutku ne možemo znati. Jedino što nam je ostalo na raspolaganju je da činjenice ponavljamo i da te okolnosti utvrđujemo. I da vjerujemo da ćemo na neki način u razvoju stvari ostati s tom šakom činjenica kao dominantna snaga u pamćenju koje nam predstoji.“

Ljiljana Radonić, zamjenica direktora Instituta za kulturalne studije pri Austrijskoj akademiji znanosti u Beču, upozorila je na novi val revizionizma i održala izlaganje pod naslovom „Transformacija memorijalnih muzeja u 21. stoljeću“, polazeći od svoje doktorske disertacije „Rat sjećanja. Hrvatska politika prošlosti između revizionizma i Europskih standarda“. Predstavila je proces „europeizacije“ Holokausta od 2000. godine nadalje i ponudila komparativni pregled nekoliko memorijalnih muzeja. Podsjetila je kako je ravnatelj JUSP-a Jasenovac Ivo Pejaković o razlogu za ostavku (5/2024) u intervjuu za Jutarnji list rekao kako: „već neko vrijeme osjećam da postoje razlike u određenim tumačenjima povijesnih događaja koje se odnose na ustaški logor Jasenovac i razdoblje NDH, posebno što se tiče masovnih zločina počinjenih nad Srbima, odnosno korištenja pravnog pojma genocid u tom kontekstu.“ Svjedočimo nazadovanju i državnom revizionizmu: u postavu u muzeju iz 2006. govori se o Holokaustu i genocidu nad Židovima, Srbima i Romima a danas se napadaju vodiči u Jasenovcu kad govore o genocidu nad Srbima. Svjesna je odluka svakog muzeja i svake

politike sjećanja hoće li u prezentaciji stradanja u Drugom svjetskom ratu prevladati crno-bijela nacionalistička priča o „našoj patnji“ ili individualnim žrtvama bez konteksta ideologije koja je vodila do genocida i Holokausta ili će otvarati kompleksna pitanja i poduprijeti bolno suočavanje s prošlošću kao dokaz zrelosti i samopouzdanja. Hoće li se primjerice u novom postavu u Jasenovcu postaviti pitanje zašto su, pored Njemačke, samo NDH i Rumunjska u Drugom svjetskom ratu imali logore smrti? Izgleda da je u politici sjećanja u Hrvatskoj u 21. stoljeću vlastima lakše tematizirati Holokaust i Samudaripen u NDH nego genocid nad Srbima, jer se mogu eksternalizirati u širem kontekstu nacističkih zločina. To je samo po sebi problematično jer negira specifičan ustaški antisemitizam i anticiganizam. Ljiljana Radonić se u zaključku zapitala zašto se u doba globalizacije sjećanja Hrvatska, kao i Mađarska i Bugarska, trenutno izolira kao sjedište zatucanog revizionizma.“

Nebojša Blanuša s Fakulteta političkih znanosti istakao je da na fakultetima rade bez političke podrške, u uvjetima u kojima se zadnjih trideset godina dezavuiralo prošlost i povijesnu istinu, ne samo u Hrvatskoj već širom Europe. Ispričao je i o iskustvu iz 2018. s posjete memorijalnom centru na jezeru Wannsee, u Berlinu, smještenom u kući u kojoj su nacisti donijeli odluku o konačnom rješenju židovskog pitanja. Kustosica centra se požalila na politizaciju i rekla da neke grupe, posebice u organizaciji stranke *AfD*, ne dolaze u posjetu kao na mjesto nacionalne sramote, već kao na mjesto nacionalnog ponosa. „Najgori naš problem je pozitivna identifikacija s zločincima. Identifikacija sa zločinom je identifikacija s dijaboličnim zlom. To se događa i kod nas i protiv toga se trebamo boriti. To me i potaklo na organiziranje terenske nastave u sklopu kolegija „Kulturalna trauma i politike pamćenja“, u posljednjih nekoliko godina.“

Tena Banjeglav istraživačica *Documente*, naglasila je da puno nastavnika nikad nije bilo u Spomen području Jasenovac pa *Documenta* organizira seminare i posjete za njih, kako bi svoja zapažanja prenosili učenicima. „Primjerice, baš sljedeći vikend u sklopu seminara u suradnji s Olga Lengyel institutom idemo u Jasenovac. Organiziramo posjete i drugim lokacijama stradanja.“

Hrvoje Klasić istakao je kako je suočavanje s prošlošću Jasenovca i ustaškog režima kod nas primarno politički problem. „Nepoznanice ili dileme u vezi već provedenih istraživanja kod nas nisu poziv na znanstveno utemeljenu raspravu nego se uglavnom koriste u nacionalističke svrhe diskreditiranja jedne skupine, a čini mi se u najvećem dijelu za revidiranje našeg odnosa prema NDH. Znanje učenika koji dolaze iz osnovnih i srednjih škola na fakultet je vrlo slabo. Mi precjenjujemo ulogu obrazovnog sustava, jer obrazovne institucije nemaju presudan utjecaj na javno mnijenje. No ono što zajedno radimo ima utjecaja. Od devedesetih do danas smo puno stvari promijenili. U praksi se mijenjaju imena ulica, ali to ne znači da se trebamo opustiti. Kad netko uzvikuje na ulici „Za dom spremni“ to treba prijaviti. Nismo uspjeli u ključnoj stvari, nismo iz društva monologa ušli u društvo dijaloga. Ne znamo razgovarati ako ne mislimo isto, ne znamo slušati druge, posebno ako imaju argumente. To je problem, bez obzira na argumente, krenu salve uvreda. Nismo još dospjeli do toga da snagom argumenata uvjerimo drugoga da promijeni stavove ili barem da se stiša. Meni je jasno da je netko kome je otac ili djed stradao u Bleiburgu, Golom otoku, Jasenovcu ima drugačiji odnos od mene, kome nitko nije stradao. To treba imati u vidu i za to trebamo biti educirani. Ako ti je netko stradao, pa zato ne možeš proglasiti partizane osloboditeljima, onda bar ne trebamo u javnosti slušati o ustašama, kao hrabrim patriotima.“

Emil Kjerte, doktorand Sveučilišta Clark koji upravo dovršava istraživanje o počiniteljima zločina u Jasenovcu, osvrnuo se i na istraživanja o sudbini žrtava. Upozorio je na to da su počinitelji učinili sve kako bi prikriili svoje zločine. Naglasio je da zbog toga iskapanje posmrtnih ostataka nije opcija ni u Jasenovcu ni na mjestima drugih koncentracijskih logora.

Milan Radanović, istraživač iz Arhiva Srba, govorio je o srpskim selima u općini Crkveni Bok, za koja je kobna bila blizina logora Jasenovac, kao studiji slučaja genocida nad Srbima u NDH, navodeći rezultate istraživanja svoje nedavno objavljene knjige. „Više puta u vrijeme Drugog svjetskog rata mještani su bili izloženi nasilju od strane Ustaškog obrambenog zdruga. Zločini nisu počinjeni od strane susjeda, već od strane ustaških oružanih skupina.“ Istakao je i problem uništenih spomenika na mjestima masovnih stradanja. Obnovljen je spomenik žrtvama Jadovnog, ali mnogi drugi nisu.

Nataša Mataušić, jedna od autorica prvog postava muzeja u Spomen području Jasenovac i dugogodišnja predsjednica Upravnog vijeća naglasila je: „Iako naziv Spomen područje zvuči moćno, tamo uz ravnatelja rade samo četiri kustosa, koji su ujedno kad je potrebno i čuvari i obrazovni radnici. Uvijek smo tražili da se zaposle novi kustosi, pedagog i tehnička služba. Na žalost njihove vrijedne publikacije možete vidjeti samo u Jasenovcu a nisu dostupne na mreži. Propale su mnoge ideje, poput obnove Kule u Staroj Gradiški. Prošlo je dovoljno godina i vrijeme je za novi postav. S prekapanjima o kojima se nedavno govorilo u Hrvatskom saboru se nikad ne bih mogla složiti, jer bi se tako ponovo dehumaniziralo žrtve. Mijenja se odnos prema Jasenovcu. Oslušujemo tko će biti novi ravnatelj.“

Ognjen Kraus, predsjednik Koordinacije židovskih općina RH naglasio je: „Okolo Slane vodi se igra bez granica koja traje već nekoliko godina. Zna se da smo dva puta zajedno sa Srpskim narodnim vijećem pokušali staviti ploču koja bi drugi dan bila srušena. Prošle smo godine bili na sastanku s načelnikom općine Novalja. Poslali smo prijedlog izmijenjenog teksta za ploču u uvali Slana na koji nismo dobili odgovor. Preko medija načelnik je poručio da Institut „Ivo Pilar“ prvo treba završiti istraživanje. Kao da bitne činjenice nisu odavno utvrđene. Nismo uspjeli s inicijativom za zabranom ustaškog pozdrava. Ivi Pejakoviću, najozbiljnijem ravnatelju JUSP-a Jasenovac, podmetnuta je noga. Shvatio je da ne može bez politike napraviti ono što je želio. Pred obrazovnim centrom u Jasenovcu postavljene su ploče u kojima se ne spominju ni Holokaust, ni genocid nad Srbima, ni genocid nad Romima. Tekst je ispravljan u Ministarstvu kulture i medija. Usprkos ponovljenim upitima nismo dobili imena recenzenata.“

Vjeran Pavlaković s Filozofskog fakulteta u Rijeci upozorio je kako je diskurs uvijek „Vi lažete!“ ili „Oni lažu!“ a treba nam dijalog. Trebamo dostupnije centre znanja. Do Jasenovca ne možete javnim prijevozom. Je li vrijeme za muzej antifašizma o kom već dugo razgovaramo u Zagrebu?

U raspravi se govorilo i o pitanju komemoriranja i razmatralo u kojoj je mjeri potrebno komemoriranje svih žrtava zajedno, a u kojoj je mjeri poželjno isticanje drugačijih procesa kroz koji su prošle određene proganjane skupine (npr. žrtve ustaškog terora, ili Holokausta i Samudaripena ili genocida nad Srbima). Mada je više sudionika rasprave istaklo kako se zalažu za komemoriranje svih žrtava zajedno, istaknut je primjer Romskog Memorijalnog Centra Uštica i memorijala u Berlinu posvećenih Židovima, homoseksualcima i homoseksualkama i Romima. Dva pristupa mogu biti komplementarna.

Lovro Kralj, ravnatelj Centra za istraživanje Holokausta, se u završnom obraćanju zapitao: „Je li s ovom temom trebamo prvenstveno snažnije reagirati odozdo, kroz snažnije civilno društvo i snažniju akademiju? Što nama znači priča o Drugom svjetskom ratu? Je li samo dio naše prošlosti ili je trebamo interdisciplinarno proširiti, jer nas informira za suvremenost, u dubokoj višestrukoj krizi? Povijest je istovremeno relevantna ne samo kao identitetsko pitanje već i znanost koja pruža vještine za svakidašnji život.“

Vesna Teršelič, voditeljica *Documente*, zaključno je podsjetila kako se naslijeđe holokausta i genocida, manifestira kao antisemitizam, mržnja prema Srbima i mržnja prema Romima danas. „Svih nas se tiče pitanje tko će biti imenovan na mjesto ravnatelja JUSP-a Jasenovac. Svih nas se tiče hoće li u novom postavu biti mjesta i za prikazivanje prošlog i sadašnjeg revizionizma i osudu iskrivljavanja činjenica o Drugom svjetskom ratu.“ Poželjela je i da dijalog uskoro nastavimo u još širem sastavu.